

e-ISSN: 2630-631X

Article Type
Review ArticleSubject Area
BusinessVol: 8 Issue: 63
Year: 2022 September
Pp: 1700-1708

Arrival

09 August 2022

Published

30 September 2022

Article ID 64513

Doi Number

<http://dx.doi.org/10.29228/smryj.64513>**How to Cite This****Article**

Civek, F. &

Aboudaber, A. (2022).

"14.YY Veba

Salgınının Dünya'daki

Önemli Sonuçları İle

Covid 19

Pandemisinden

Çıkarılacak Dersler",

International Social

Mentality and

Researcher Thinkers

Journal, (Issn:2630-

631X) 8(63): 1700-

1708

Social Mentality And
Researcher Thinkers
is licensed under a

Creative Commons

Attribution-

NonCommercial 4.0

International License.

14.YY Veba Salgınının Dünya'daki Önemli Sonuçları İle Covid 19 Pandemisinden Çıkarılacak Dersler

Lessons To Be Learned From The Important Consequences Of The 14th Century Plague Output In The World And The Covid 19 Pandemic

Funda Civek ¹ Abdoulwaed Aboudaber ² ¹ Dr, Çorum, Türkiye² Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye

ÖZET

1346'dan başlayan karanlık çağ olarak adlandırılan veba milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur ve toplumu psikolojik olarak derinden etkileyerek toplumun en büyük korkusu haline bürünmüştür. Tam olarak belirlenemeyen ölümler neticesinde dünya ekonomik ve sosyolojik yapısı tümden değişmiştir. Hatta bu olaylar düzeldikten sonra bile insanlar üzerinde etkisi uzun bir süre devam etmiştir. Kara ölüm Avrupa nüfusunun %40'ının ölümüne sebep olarak insanlığın en büyük tehdit unsuru olmuştur. Veba salgını bulaştıkları ülkelerin ticaret yapısını bozmuştur. Bu dönemde yaşanan vebanın sosyoekonomik etkilerinin yıkıcı olmasının temel nedeni hangi mikrop veya virüs kaynaklı olmasına bakılmaksızın ölümlerin ani ve hızlı olması ile yayılmasındaki korkutucu gerçekte yatmaktadır. 14.yy veba salgını ile birlikte ticari hayat kentlerden kırsala doğru geçmiş, soylular işçi sınıfına daha fazla önem vermeye başlamış, ölümler neticesinde servet sahipliği ya da miras kayıtları da yok olduğu için Avrupa'da servet sahipliği edinenlerin elinden çıkıp başkalarının eline geçmeye başlamıştır. Sosyal sınıflandırma neredeyse yok olma noktasına gelmiş, soylular kendi rahatlarından vazgeçmemek için tarihinde hiç görülmeyen tavizlerde bulunmaya başlamışlardır. Artan tarım gerilemiş ve yerini hayvancılığa bırakmıştır. Dini duygularda azalma ve kiliseye güven azalmış insanlar daha kadenci olmuş, dahası karamsarlıktan kurtulmak için lüksü ekonomik olana tercih etmişlerdir. Sonuç olarak, dönem sonrası Avrupa'da halk ayaklanmaları ve uyanışlara zemin hazırlamıştır. Bu noktadan hareketle, çalışmada Veba öncesi ve sonrası sosyal ve ekonomik hayat, veba sonrası yaşananlara değinilmiş sonuç kısmında ise benzerlik ve farklılıklar yönünden kısa bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kara Veba, Pandemi, Avrupa Veba Salgını, Covid 19

ABSTRACT

The death, called the dark age, which began in 1346, caused the death of millions of people and deeply affected society psychologically, becoming the greatest fear of society. As a result of the deaths that cannot be determined exactly, the economic and sociological structure of the world has completely changed. Even after these events improved, the effect on people continued for a long time. The black death has been the biggest threat to humanity, causing the death of 40% of the European population. The plague epidemic has disrupted the trade structure of the countries they infect. The main reason for the devastating socioeconomic effects of the plague experienced during this period lies in the frightening fact that deaths are sudden and rapid and spread, regardless of which microbe or virus it is caused by. 14th with the plague epidemic of the century, commercial life passed from the cities to the countryside, the nobility began to pay more attention to the working class, as a result of deaths, wealth ownership or inheritance records also disappeared, and wealth ownership in Europe began to pass out of the hands of those who acquired it and into the hands of others. Social classification has almost reached the point of extinction, and the nobles have begun to make concessions that have never been seen in their history in order not to give up their own comfort. Increasing agriculture has declined, and livestock has taken its place more. People with decreased religious feelings and decreased trust in the church became more fatalistic, moreover, they preferred luxury to economic one to get rid of pessimism. As a result, it paved the way for popular uprisings and awakenings in post-period Europe. From this point of view, in the study, the social and economic life before and after the plague, the experiences after the plague were mentioned, and in the conclusion part, a brief evaluation was made in terms of similarities and differences.

Keywords: Black Death, Pandemic, European Pandemic, Covid 19

GİRİŞ

Tarihte geçmişten günümüze farklı zaman dilimlerinde bulaşıcı salgın hastalıklar yaşanmıştır. En güncel örneği ise Covid-19 salgın hastalığı olmuştur. Bu salgın hastalık ile birlikte hayatın değişen yüzü bir kez daha insanlığın karşısına çıkmıştır. Öyle ki pandemi süreci ile birlikte insan hayatında birçok değişimin meydana geldiği net bir şekilde görülmektedir. Özellikle Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan beşli basamağın kurallarının değişmeye başladığı görülmektedir. İstek, beklenti ve ihtiyaçlarımızın bazı noktalarda yön değiştirdiği Covid 19 ile saptanmıştır (Ulusoy ve Civek, 2020). Bununla birlikte pandemi öncesi ve sonrası tahminlerdeki güçlükle araştırmacıları tarihteki diğer pandemilerin varlığını tekrar araştırmaya itmiştir. Bunlardan en önemlisi ise Kara Veba ya da Kara Ölüm olarak adlandırılan pandemidir.

Kara ölüm olarak insanların alkılara kazınan hatta tarih boyunca yaşanan birçok savaştan daha fazla can kaybına sebep olan veba salgını Avrupa'da ilk olarak 6.yy' başlamış 14.yy da tekrar görülmüştür ve 18. yy'da etkisi sürmeye devam etmiştir. Salgınin mikrobunun ne olduğu 19.yy' da tanımlanmıştır. Bu salgın Ortaçağ nüfusunun büyük bir kesiminin ölümüne sebep olmuştur. Çin ve Orta Asya da görülmüş ve bütün Asya'ya yayılmış olup, Anadolu yolu ile de Afrika ve Avrupayı da etkisi altına almıştır. Ayrıca Ortaçağ'da 3 tip veba

türüne rastlanmaktadır; hıyarıklı veba, septisemik veba ve pönömik vebadır. 14. yy'lar arasında veba Avrupa ve Akdeniz' de etkisini fazlasıyla gösteren bir salgın hastalık olduğu kaynaklarda gösterilmiştir.

Bu çalışmada ise Veba öncesi ve sonrası sosyal ve ekonomik hayat, veba sonrası yaşananlara değinilmiş sonuç kısmında ise benzerlik ve farklılıklar yönünden kısa bir değerlendirmede bulunulmuştur.

İLGİLİ LİTERATÜR

Laver ve Garman (2001) yılında yapmış oldukları çalışmada, 1918 İspanyol gribi kadar yıkıcı bir grip salgını olursa ne olur sorusunun cevabı aranmıştır. Johnson ve Mueller (2002)'de, 1918-20 grip salgınının, 1918'in kuzey ilkbaharından ve yazından başlayarak, genellikle üç dalgada meydana geldiğini ve bununla birlikte, üç dalganın evrensel olmadığına değinmişlerdir. Killingray ve Phillips (2003)'de, pandeminin tarihçesinden, demografik etkisinden, ortaya çıkardığı tıbbi ve hükümet tepkilerinden ve uzun vadeli etkilerinden, özellikle son zamanlarda 1918'de grip kurbanlarından alınan örneklerden kesin virüsü belirlemeye yönelik girişimlerine çalışmada yer verilmiştir.

Kılıç (2004)'de, Osmanlı Devleti zamanında yaşanan salgın hastalıkları, salgın hastalıkların sebeplerini, hastalığı önlemek için alınan tedbirler ve tedavi usüllerini ve salgın hastalıkların etkilerinden bahsetmiştir. Almond ve Mazumder (2005)'de, genel olarak 1918 İspanyol gribinin hangi yaş grubunu daha çok etkilediğine dair saptamalarda bulunmuşlardır. Trilla ve diğ. (2008) yılında yapmış oldukları çalışmada, 1918-1919 grip salgınının modern tarihin en yıkıcı salgın hastalığı olduğuna değinilmiş ve İspanya'daki 1918-1919 grip salgını ile ilgili epidemiyolojik ve tarihsel veriler gözden geçirilmiştir.

Youngerman (2008) yılındaki çalışmasında, birincil kaynaklar, vaka çalışmaları, araştırma araçları, kuruluşlar ve saygın kişiler dahil olmak üzere pandemi ve dünya sağlığı konularında bir araştırma yapmıştır. Kupperberg (2009) yılında yapmış olduğu çalışmasında, daha çok ABD üzerinde durmuş ve hiç kimsenin daha önce 1918-1919 İnfluenza Salgını gibi bir şey görmediğini, çok fazla sayıda Amerikan askerlerinin gripten öldüğüne değinilmiştir.

Arda ve Aciduman (2010) yılında yapmış oldukları bu çalışmalarında, İspanyol nezlesinin ya da İspanyol hastalığı adı verilen salgının Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da salgının ne zaman kendini gösterdiği anlatılmıştır. Yolun (2012) yılında yapmış olduğu çalışmasında, İspanyol gribinin dünya ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini incelemiştir.

Karlsson ve diğ. (2012) yılında yapmış oldukları bu çalışmada, 1918 grip salgınının İsveç'teki ekonomik performans üzerindeki etkisi incelenmiştir ve pandeminin, insanlık tarihinin en şiddetli ve en ölümcül salgınlarından biri olduğuna dair araştırmalar yapılmıştır.

Holtenius ve Gillman (2014) yılında yapmış oldukları bu çalışmada, İspanyol gribinin İsveç'te ilk defa hangi tarihte görüldüğüne ve nüfusun en az üçte birinin enfekte olduğuna değinilmiştir. Phillips (2014) yılında yapmış olduğu bu çalışmasında, sosyal ve tıp bilimcileri tarafından 1918-1919 yılları arasındaki yıkıcı 'İspanyol' grip salgını ve bu salgının tarihçiliğinin 'ikinci dalgasını' etkileyen artışı incelenmiştir. Yolun ve Kopar (2015) yılında, bu pandemik hastalığın Avrupa'dan Osmanlı'ya girdiğine ve Anadolu'nun birçok yerinde vakalara veya ölüme yol açtığına değinilmiştir.

Keyvan ve Yurdakul (2016) yılında yapmış oldukları bu çalışmada, modern dönemdeki en ağır salgının 1918-1919 yıllarında "İspanyol Gribi" kaynaklı olduğuna dair çalışmalar yapılmıştır. Temel ve Ertin (2020) yılında yapmış oldukları çalışmada, 1918 tarihli "İspanyol gribi" pandemisi ve halihazırdaki "COVID-19" pandemisinde gerçekleşen ölüm sayısı ve vaka sayısı karşılaştırması ile ilgili araştırmalar yapılmıştır.

Yelboğa ve Aslan (2020) yılında yapmış olduğu çalışmasında, bulaşıcı salgın hastalıklarının çok geniş coğrafyaya hatta tüm küreye yayılan, birçok hastalığa ve ölümlere yol açan çok ciddi bir hastalık olduğundan bahsedilmiştir. Araştırmasında salgın hastalığa yol açan organizma virüs, bakteri, mantar veya parazit olabileceğine de değinilmiştir. Barro ve diğ. (2020) yılında yapmış oldukları bu çalışmada, 1918-1920 Büyük İnfluenza Salgını sırasındaki ölüm oranından ve ekonomik daralmadan bahsedilmiştir.

Alpago ve Alpago (2020) yılında, Veban salgınının 1347'de Ceneviz ticaret gemileri tarafından geldiğini ve Sicilya liman kentlerinden başlayarak tüm Avrupa'ya yayılarak 1347-1352 yılları arasında 25 milyon insanın hayatını kaybetmesine sebep olduğunu anlatmıştır.

Çalışkan ve Eyicil (2019) yılındaki çalışmasında özellikle veba salgınının önce Avrupa'da sonra Osmanlı topraklarında görüldüğünü Veba ve vebaya benzeyen çeşitli hayvan hastalıklarının sosyal hayat üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu vurgulamıştır. Saribaş (2019)'da veba gibi salgın hastalıkların insanlık tarihinden öncede olduğundan bahsetmiştir ve vebanın dinle bağlantısı olduğu öne sürülmüş ve tanrıdan gelen ceza olarak düşünülmüş ayrıca bu salgının tamamen dinle alakası olduğunu ortaya atmıştır.

Akın (2018); Veba salgınının ilk olarak Orta Asya'da, Moğol İmparatorluğu'nda görüldüğünü ve Avrupa nüfusunun yüzde 40'ını nasıl yok ettiğini araştırmıştır. Alfani ve Murphy (2017) yılında, salgının neden ortaya çıktığını, hangi yollarla bulaştığını ve sonucunda nelere yol açtığını ele almıştır. Alfani bu çalışmasında vebanın yayılmasında etkili olan çevresel, demografik ve sosyal sonuçlardan da bahsetmiştir.

İstek (2017) yılında, o dönemde kilise ve din adamlarının veba üzerindeki etkileri üzerine ağırlık vermiştir. Ayrıca dinin, hastalığı iyileştirme sürecinde ne gibi etkilerinin olduğundan da bahsetmiştir Kocaoğlu (2017); bir ülkenin nüfus oranını olumsuz yönde etkileyen en büyük sebeplerin başında yaşanan doğal afetler ve salgın hastalıkların geldiğini ve bu salgının insan kayıplarına neden olduğundan dolayı askeri alanı da etkilediği için devleti zor duruma sürüklediğine değinmiştir. Meier (2016) yılında, salgının önemli demografik ve ekonomik sonuçlarının felakete yol açtığını, Doğu Roma'nın dönüşümüne büyük oranda öneme sahip olduğunu, Roma imparatorluğunun doğudaki kültürel ve dini alanda nüfusun da etkili olduğundan bahsetmiştir.

Kılıç (2015) yılında, çevresel faktörlerin bozulması ve kirlenmesinden dolayı yoksul kesimlerin zengin kesimlere oranla daha çok etkilendiğini vurgulamıştır. Çünkü yeterli beslenme imkanlarına sahip olmayan, toprak evlerde yaşamlarını sürdüren hatta farelerin çokça bulunduğu yerlerde yaşamlarını devam ettiren yoksul kesimlere veba salgınının kolayca bulaştığı sonuçlarına değinmiştir. Özden ve Özmat (2014) yılında yapmış oldukları çalışmada, Avrupa'nın başlı başına en büyük sorunu olan vebanın meydana getirdiği sorunların nedenlerini ve bu sorunları çözmek için ne gibi sonuçlara varıldığını, hatta Avrupa'yı alt üst eden bu salgının ekonomiye olan etkilerini ele almışlardır.

Pamuk ve Shatzmiller (2014), veba salgınından dolayı Mısır ve İran'da kişi başına düşen GSYİH 'nin arttığını öne sürmüştür ve işçi ücretlerinin de nüfus oranının düşmesinden dolayı etkilendiğini de belirtmiştir.

Alfani(2013) yılındaki araştırmasında vebanın Avrupa genelindeki etkisinden bahsetmektedir. Hatta İtalya'nın salgından etkilenen en kötü bölge olduğunu da ele almıştır. Ve bu hastalık İtalya'da önemli bir demografik krize neden olduğunu, araştırmasında yer vermiştir.

Malanima (2012), bu çalışmasında en kötü bulaşıcı hastalıkların nedenlerinden başlıcasının hayvanlarla temas olduğunu vurgulamıştır. Bu türde bulaşıcı salgınların hayvanlardan insanlara insanlardan diğer insanlara bulaştığını öne sürmüştür. Genç (2011) yılındaki araştırmasında vebanın Asya kıtasından Avrupa'ya geçtiğini ve veba salgınının çok önemli kıtlığa sebep olduğunu zamanla kıtlığın önüne geçildiğini ancak Avrupa'nın nüfusunu yarıya indirmeye sebep olacak ölümlerin önüne geçemediklerini belirtmiştir. Sonuçlara göz atıldığında ise isyanların ortaya çıkması, kıtanın nüfus oranının değişmesini, korku ortamının yaratılmasına ve hastalığın en büyük sebebi olarak kabul gördükleri Yahudilere değişik zulümler yapılması, ticaretin duraklama dönemine gelmesi, bazı ürünlerin fiyatlarının artması, işçi ücretlerinin yükselmesi gibi birçok kültürel sonuç ile karşı karşıya kaldığını ele almıştır.

Gümüş (2011) yılında yaptığı çalışmasında, kara ölümün (vebanın) topluma verdiği olumsuz etkiler üzerinde durmuştur. Ayrıca, kara ölümün astronomik ve dini sebeplerini de vurgulamıştır.

Marien (2009), bu çalışmasında kara ölümün (vebanın) Osmanlı üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir. Bu araştırmada salgının genel kabul görmürlük ve dini etkisiyle arasında ilişkilendirilebileceği şeklinde bir bağlantı olduğunu öne sürmüştür. Batğı (2017), bu çalışmasında vebanın Ünlü ressamların resimlerine konu olmakla kalmadığını hatta adına anıt heykellerin yapılmış olduğu ve birçok edebi eserde anlatılmış olmasıyla tarihe kara ölüm adıyla geçtiğinden bahsetmiştir. Slack (1989) yılındaki çalışmasında veba salgınının kökenlerini ve bu salgına neden olan kemirgenlerin ve böceklerin üzerindeki rolünü ve bunların Batı Avrupa'dan nasıl kaybolduğu konusu üzerinde durmuştur.

Thrupp (1966) yılındaki çalışmasında Profesör Russell'in veba üzerine istatistiksel yöntemlerinden bahsetmiştir. Atmaca (2017)'de araştırmasını yaparken vebanın ne kadar etkili olduğunu, Avrupa bir yana Suriye'de günlük ne kadar insanın vebadan öldüğünü, Suriye'de bu salgının diğer salgınlara göre ne kadar şiddetli olduğunu ele almıştır. Ayrıca o dönemde vebadan kurtulmak için yapılan çalışmaları da ortaya koymak için bu çalışmayı yapmıştır. Ayar ve Kılıç (2017) yılındaki çalışmasında vebanın ekonomiye getirdiği olumsuzları ve 14. yy da Osmanlı'da tesirinin azalmasına rağmen insanlar üzerindeki psikolojik etkisine değinmiştir.

Ağır, Günay ve Özbek (2018) yılında yapmış oldukları çalışmada vebanın nüfus üzerindeki etkisini ve nüfusun tarımla arasındaki bağlantıyı ele almıştır. Önal ve Yıldırım (2017)'de, Avrupa'nın belirli yerlerinde belirli aralıklarla birçok salgın görüldüğünü ve bu salgından dolayı ölüm oranlarının arttığını ve bu durumun nüfusu ciddi doğrultuda etkilediğinden bahsetmiştir. Yine çalışmasında vebanın yaygınlaşmasında etkin olan faktörlerden bahsetmiştir. Bu faktörlerden en başlıcasının iklim koşullarının olduğunu ve iklim koşullarıyla beraber kıtlıklarında veba üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Sert hava koşullarının bu hastalığın

yaygınlaşmasındaki faktörünün çok etkili olduğunu öne sürmüştür. Bağışıklığı düzensiz olan insanların bu hastalıktan en çok etkilenmiş oldukları kanısına varmıştır.

Arihan ve Arihan (2022) yılındaki çalışmasında, iş gücü arzının azalmasına neden olarak veba salgınından birçok kişinin hayatını kaybetmesinden dolayı kentlerin demografik yapılarının büyük ölçüde değiştiğinden bahsetmiştir. Mamedova (2018)'de, o zamanlarda Veba Salgını tüm dünyada nüfus üzerinde felaketlere sebep olduğunu ve Avrasya genelinde birçok sorunla karşı karşıya kalındığını ve toparlanmaya çalışan devletlerin çıkardıkları yasalar ile halkın tepkisiyle karşı karşıya kaldıklarından bahsetmiştir. Bunun sonucunda isyanlar ve devrimlere sebep olduğunu ifade etmiştir.

Turna (2011) yılında, veba salgınının ilk çıkış yerlerinden bir tanesi İlhanlı coğrafyası olduğunu, İlhanlı devleti merkezi hulaçuhan olup Tebriz bölgesinde kurulduğunu, Ortaya Asya'dan çıkan bu veba salgını zamanla orta asyadan yapılan göçlerle ve kervanlarla tüm Avrupa'yı da etkisi altına aldığını, Avrupa nüfusunun 2/3 sini yok ettiğini, işgücünün kaybolmasına yol açtığını araştırmada bahsetmiştir.

KARA ÖLÜM (1346-1353)

Kara ölüm olarak adlandırılan bu salgın 'yersinia pestis' adlı bakteriden ortaya çıkmıştır (Ahmadi vd,2020). Değişen iklim koşullarından dolayı bakteri, pire vb. hayvanlar sıcak ve kuru rüzgarla beraber Asya ve Avrupa'ya yayılmıştır. Kötü hava koşulları hastalığın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. İlk olarak Çin de meydana gelen bu hastalık diğer bölgelere ticaret ve limanlar aracılığıyla yayıldığı düşünülmektedir. Hatta bu hastalığın yayılmasında ki en temel sebep ticaret olarak görülmektedir. Hastalığın olduğu süre boyunca aslında en şanslılar dağınık yaşam alanına sahip kişiler ve köylülerdir. Vebanın bulaşmasında büyük etkiye sahip olan ise insan hareketliliğinden kaynaklanmaktadır (Türk vd.,2020).

Karanlık çağ olarak adlandırılan veba milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur ve toplumu psikolojik olarak derinden etkileyerek toplumun en büyük korkusu olmuştur. Hatta bu olaylar düzeldikten sonra bile insanlar üzerindeki etkisi uzun bir süre devam etmiştir. Kara ölüm Avrupa nüfusunun %40' nın ölümüne sebep olarak, insanlığın en büyük tehdit unsuru olmuştur.

Vebanın demografiye olan etkileri ise kaçınılmazdır. Veba salgını bulaştıkları ülkelerin ticaret yapısını bozmuştur ve neticesinde ise tarım ile hayvancılık yeteri düzeyde yapılamamıştır. Bu hastalık sonucunda çok fazla düzeyde nüfus kaybına neden olmuştur. Hatta her 3 kişiden birinin ölümüne neden olmuştur. Ayrıca tarımsal üretime devam edilememesi sonucunda ekonomi zarar görmüştür. Meydana gelen ölümler sonucunda belirli oranda çalışan işçi sayısında azalma görülmüştür. Çalışmak isteyen işçiler ise yüksek ücret talep etmişlerdir. Bundan dolayı da niteliksiz işçiler bile yüksek ücret talep eder olmuşlardır.

Neredeyse her bölge nüfusunun yarısını vebadan dolayı kaybetmiştir. Özellikle mikropla karşı karşıya kalan din görevlileri bu hastalıktan daha çok etkilenmişlerdir. Bunun nedeni olarak hayatını kaybeden insanların resmedilmesi sırasında yanlarında olmaları ve hastanelerde hastaların ihtiyaçlarına yardım etmeleri gösterilmiştir.

Afyoncu (2020)'ye göre vebanın sonucunda, nüfusta olan azalmadan dolayı işçinin değeri ve maaşı yükselmiştir. Ücretlerin yükselmesine bağlı olarak özellikle kimi gruplar maaşlı çalışmaya teşvik edilmiştir. Özellikle belirli iş kollarında işgörenlerin sayısı neredeyse düşük kaldığı için, eekilebilir araziler ile kimi ustalık isteyen işlerde oldukça fiyatlar düşmüştür. Pandeminin en önemli sonuçlarından birtanesi ise neredeyse kölelik yapanların ya da ücretsiz çalışanlar ile sokakta yaşayan fakat ustalığı olan kimsesizlerin kendi işyerlerini açmaları ustalık isteyen işkollarında çalışmaları ile ekilebilir arazi sahibi olmalarıdır.

Yine Afyoncu (2020) işgücü ihtiyacının da zorlamasıyla erkek ile kadın ayrımının kalktığından ve kadınların daha evvelki dönemlerde giremedikleri işlerde çalışmaya başladıklarını ifade etmiştir. Kadınlar için iş hayatına katılma ve yükselme süreçlerinin bu dönemde başladığı söylenebilir. Eşlerini salgında kaybetmiş olanlar eşlerinin yaptıklarını ticarethanelerin başına geçmişlerdir. Afyoncu yine bu dönemde ilk sanayileşme adımlarının atıldığından bahsetmiştir. Sanayi devrimine de zemin hazırlayan bu süreçte durgunluğun ve işsizliğin önüne geçebilmek için yeni makine ve teçhizatlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Deniz yoluyla ticaretin durması kökeninde veba salgını dolayısıyla ölen birçok denizciye de bağlanabilir. Deniz ticareti ile uzak ülkelere gitmek istemeyen işgücü ise deniz ticaretinin durmasına yol açan bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

VEBANIN SOSYAL VE EKONOMİK ETKİLERİ

Veba Öncesi Durum

Vebanın sosyoekonomik etkilerinin yıkıcı olmasının temel nedeni hangi mikrop veya virüs kaynaklı olmasına bakılmaksızın ölümlerin ani ve hızlı olması ile yayılmasındaki korkutucu gerçekte yatmaktadır. Öyleki

günümüzde bile ölümlerin sayısının tam olarak ne kadar olduğu ile yaş, cinsiyet, gelir vb sınıflamanın yapılmasını imkansız kılmaktadır. Ayrıca Avrupa'da kentsel yaşam henüz tesis edilmiş, kıtalararası ticaret yeniden canlanmış, iş kollarının çeşitlenmesi ile imalat sektörünün neredeyse tüm zamanların en üst seviyesine çıkmış olması ile servet edinimi, varlıklı ailelerin türemesi ve malikane/saray kavramının olgunlaşması beraberinde ortaçağ ekonomisinin belirli bir raya oturmuş olması veba öncesi durumu ifade etmekteydi.

Kırsal kesimde durum biraz daha farklıydı. Veba öncesi durum ise tıpkı günümüz endişelerinde olduğu gibi kendi kendini besleme kabiliyetinin yok olması endişesinden ibaretti. Kırsal kesimde artan yoksullaşma ile birlikte ekilebilir arazilerin daha da artmasına yol açmıştır. Ekilebilir arazilerdeki artış beraberinde hayvan varlığında azalma ile sonuçlanmış olabilirdi. Nüfus ve gıda talebi beraberinde gıda arzındaki değişiklikler köylüleri daha da zor bir durumda bırakmıştır. Ayrıca kırsal kesimde yaşanan zorlukların daha ileride ki nesillere aktarılmaması hatta etkilerinin azaltılması için doğurganlığı azaltan ve az çocuğu teşvik eden uygulamalar da gündeme alınmaya başlamıştı. Veba öncesi köylü ve işçi sınıfında geçim zorluğu iyice baş göstermeye başlamıştı. Tam da veba arifesinde beklenmeyen kötü hava koşulları zaten kötü giden hasadı derinden etkilemiş ve gıda sorununa zemin hazırlamıştır. Bu yüzden de aslında vebanın etkilerinin kentlerden çok kırsal kesimde görülmesi şaşırtıcı değildir.

Veba Sonrası Durum

Avrupada yaşayan soylular ise çok daha derin bir sorunla karşı karşıya kaldılar. Vebanın sosyal etkilerini ele aldığımızda en çok karşılaştığımız unsur vasiyetnamelerdir (Genç,2011). Vebadan sağ çıkmayı düşünmeyen kişiler vefat ettikten sonra miraslarını tanımadıkları kişilerin ellerine geçmesini istememişlerdir. Bundan dolayı vasiyetname yazdırmak isteyen insanların sayısında büyük oranda artış görülmektedir. Salgından dolayı sosyal ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiş hatta aile içi ilişkilerde de kopukluklar görülmüştür. Bunların yanı sıra kadınlar erkeklere mahsus türlü görevlerinde üstlendikleri bilinmektedir. Buna örnek verirsek kadınlar ölen eşlerinin işlerine devam ettirmişlerdir (Genç,2011).

Veba öncesinde daha da önce bahsedildiği gibi salgına zemin hazırlayan bütün faktörler mevcuttu. Yüzyıl Savaşları denilen savaşlarda özellikle gömülecek yer bulunamaması, hijyen ve temizlik koşullarına dikkat edilmesinin önündeki en büyük engeldi. Ayrıca savaşlar ile vergiler arttırılmıştı. Vergi ekonomileri ile birlikte yatırım ve finansmana erişim güçleşmeye başlamıştır. Üreticilerin yatırım yapamaması sonucu beraberinde tekrar fiyat artışlarını getirmiştir. Fiyat artışları döngüyü tamamlayarak halkın alım gücünü tekrar düşürmüştür.

Borçlanma had safhaya ulaşmıştır. Borçlanma ile birlikte üretimde yavaşlamalar ve durmalar beraberinde belirli kollarındaki işgüçlerinin zayıflamasına yol açmıştır. Halkın alım gücünün düşmesi bir yandan halkın tükettiği ürünlerdeki azalmalar öte yandan sağlıklı beslenmenin önü kapanmış ve basit türdeki hastalıkların dahi atlatılması zorlaşmaya başlamıştır. Öte yandan ölüm oranları ve bireysel aktarım veya yağma yüzünden altın gümüş gibi değerli metaller kimi kişilerin ellerinde artmaya başladı. Bu ise İngiltere gibi kimi bölgelerde önü alınmaz enflasyon oranlarına yol açmıştır. Günümüzdekine benzer olarak yüksek ücretli çalışanlarda dahi alım gücünün azalmasına yol açacak nicelikte enflasyon oranlarına maruz kalındı. Arz ve talepte oluşan dengesizlikler ile baş etmeye çalışanlar bir taraftan mevsimlik, azalan, artan, öngörülebilir, öngörülemez (düzensiz) arz ve talebe karşı sektörlere kaymaya başladılar. Lüks tüketim saraylardan çıkıp varlığı olan sıradan bireyler içinde ulaşılabilir bir hale geldi. Özellikle Fransa ve İtalya'da orta-üst gelire sahip işçi ve köylü sınıflar da karamsarlıktan kurtulmak ve ölüm fikrinden uzaklaşmak için lüks tüketim mallarına yöneldiler. Kırsal/kent ayrımı olmaksızın varlıklı ara burjuva sınıfı oluşmaya başladı. Hatta kentte yaşayan soylular bu zenginliğin ellerinden gitmemesi için kimi ticari ve ekonomik tedbirler ile kırsal burjuvaziyi zayıflatmaya çalıştılsa da başarılı olamadılar. İş yapmakta zorlanan ve manevra kabiliyetini yitiren hantal işletmelerin yerini daha hızlı karar alabilen ve riske katlanabilen ufak işletmeler almıştır. Zanaatkarlar işlerini atölyelere taşımışlar böylece kendileri için gelir getirici faaliyetlerde bulunmaya başlayabilmişlerdir.

Tam da o döneme denk gelen kuraklık ise son darbeyi vurmuş bununla birlikte türlü kemirgenler şehir merkezlerini sarmış bunlar da hastalık taşıyıcıların başlıcaları olarak görülmüştür.

Dönemlerde yaygın olan derebeylik sistemi yıkılmıştır. Bunun başlıca nedenleri arasında toprak sahiplerinin topraklarını işletecek bireyleri bulamamaları, hali hazırda itaatkar olan bireylerinde hastalık dolayısı ile bitkin düşmüş olmaları hatta çalışanların bir çoğunun ücretlerinde artışa zorunlu olarak gidilmesi olarak sayılabilir. Köylü isyanları ile ara sınıfın istekleri daha da zor duruma düşen üst sınıf belirli konularda alt kademe olarak gördükleri halk ile masaya oturmak karşılıklı anlaşmaya varmak zorunda kalmışlardır. Üretilen malların alım satımını yapan seyyar tüccarlar bu coğrafyadan çekildikleri için aracılık kavramı yine köylü sınıfın elinde kalmıştır. Üretime katkıda bulunan, daha doğru bir deyişle üretimin olması için tüm emeğini sarfeden işçi sınıfı tüm satış ve pazarlama süreçlerini de eline almaya başlamıştır. Veba öncesinde sosyal sınıflandırmayı

daha da derinleştirmek için soyluların giyeceği giysiler ve yapılan deri vb malzemeler ile köylülerin giyim kuşamlarında kullanacağı renk, desen vb özellikler uygulamaya konulmuştu. Veba sonrası ise bu derin farklılıkları göz önünde tutacak uygulamaların sürdürülemez olduğu ortaya çıkmıştır. Var olan statüsünü korumak ve servetiyle daha fazla meşgul olmak isteyen elit sınıf kendi rahatı için kimi tavizler vermekten çekinmemiştir. Veba sonrası zamanlarda kentlerde yaşayan soylular kırsal kesimde yaşayanların sorunları ile daha fazla ilgilenir olmuşlar dahası üretilen ürünlerin üretim süreçlerine daha fazla dahil olmaya başlamışlardır. Köylüler kendi işlerinin efendisi olurken refah ve mülk edinme konusunda soylular ile kısmende olsa aynı haklara sahip olmaya başladılar. Denilebilir ki kırsalda yaşayanlar altın çağlarını tam olarak krizden düzlüğe çıkma dönemlerinde yaşamışlardır.

Tablo 1. Veba Öncesi ve Veba Sonrası Durum (Toplulaştırılmış Gösterim)

	Veba Öncesi Durum	Veba Sonrası Durum
Sosyal Yapı	Soyluların sözü geçmektedir. Kırsalda halk söz sahibi değildir. Kentler ile kırsal arasında büyük uçurum mevcuttur. Kırsalda seçme ve seçilme hakkı yoktur. Soylular yasa yapıcı durumdadır. Soylular yanlarında çalışanların sorunları ile ilgili olmadıkları için servet edinimine hizmet eden yasalar daha ön plandadır. Gelecek kentlinin elinde anafikri her yere hakim durumdadır.	Karamsarlık hakim olmaya uzun süre devam etmektedir. Bu yüzden çalışma hayatının yanında Avrupalılar gezmek görmek ve dinlenmeye sağlıklarını gözden geçirmeye başlamaktadırlar. Kentli soylular daha fazla bir arada oldukları için birbirlerine daha fazla buluşturma riski vardır. Bu yüzden daha dağınık bir yaşam oluşmaya başlamaktadır.
Tüketim	Kimi ürünler soylular tarafından tüketilmektedir. Alt sınıfların ürünlere ulaşmaya fırsatı yoktur.	Tarım ürünleri daha fazla tüketilirken hayvansal gıdalara da yönelim başlamaktadır. Kentlinin tükettiği gıdalar ile köylü ve işçi sınıfının tükettiği gıdalar çeşit kalite ve fiyat açısından yakınlaşmaktadır. Çoğu lüks tüketim malı ise yeni bir sınıf olan kırsal burjuvazi tarafından da tüketilmeye başlamaktadır.
Üretim	Üretim köylü eliyle başlasa da, kentlerde yaşayanların kazancıyla sonlanmaktadır. Köylü ve işçi sınıfı kentlinin kazancına hizmet etmektedir. Ücret yok denecek kadar azdır. Soylu sınıfın kendilerine verdiği barınma, gıda ve güvenlik karşılığında üretime katılmaktadırlar. Tarım ağırlıklıdır. Hayvancılık maliyetlidir.	Köylü kendi arazisinin efendisi olmaya başlamaktadır. Soylular daha çok haklar vererek gıda ve rahatlıklarında olmamak için ücretleri daha çok arttırmak zorunda kalmaktadırlar. Kimi yerlerde ortaklık yağılmaya çalışılsa da sosyal yapı hala izin vermediği için zenginler ekilebilir arazinin bir kısmını köylüye tahsis etmek zorunda kalmaktadır. Tarımın bir kısmı daha maliyetli olan fakat geleceği şekillendirecek olan hayvancılığa bırakılmaktadır.
Sağlık	Hekimlik ve yardımcı hizmetler sınıfı her komplikasyona bakmaktadır. Yaygın tedavi şekilleri vardır. İlaçlar mevcuttur. Hekimlik mesleğinde uzmanlaşma yoktur. Salgın hastalıklar ile ilgili birimler diğerleri ile bir aradadır. Uzmanlık olmadığı için her hekim her hastalığa çare olmaya çalışmaktadır. Kırsaldakinin sağlık problemi önemli değil ve işçi sınıfı /kölelik vb oluşumlarda salgın hastalık riskinin kentliyi vurabileceği endişesi hiç yoktur.	Hekimlik mesleğinde uzmanlaşma oluşmaktadır. İlaçlar gözden geçirilmeye başlanmaktadır. Salgın hastalık ile ilgili ayrı birimler ayrı yerlerde oluşturulmaktadır. Salgın sırasında hekimler ve yardımcı hizmetler sınıfında oldukça kayıp vardır. Bu azalmaya çare olmak adına sağlıkta eğitime daha çok önem verilmeye başlanmaktadır. Kırsalda yaşayanın sağlığının bozulması ile oluşan salgın pnömani ile herkesi vurabileceği endişesi ile toplumsal sağlık, toplumsal başışıklık kavramlarının temelleri yavaş yavaş atılmaya başlanmaktadır.
Din	Kilisenin sözü geçmektedir. Çoğunlukla kırsal halkında desteği ile cezalandırma yaygındır. Soylular en az etkilenen kısımdır. Herşeyin Tanrı'dan geldiği inancı kırsalda daha yaygındır. Kuvvetli dini inanç vardır.	Kilisenin gücü zayıflamaktadır. Dini duygularda körelme başlamaktadır. İnanç sorgulama had safhadadır. İnsanoğlu kendini sorgulamaya da başlamaktadır. Kendi kendini cezalandırma vardır. Bir grubun günahları yüzünden bu hale gelindiği fikri yaygınlaşmaktadır Kadercilik ve karamsarlık vardır.

Kaynak: Yazarların Literatür Derlemesi ile Araştırmacılar Tarafından Oluşturulmuştur.

Soylular veba öncesinde artan tarım ve azalan hayvancılık konusunu tersine çevirmişlerdir. Tarım onlar için daha maliyetli ve daha çok işgücü gerektirirken artan hayvansal gıda talebi ile kimi zenginler geniş arazilerde özellikle daha az maliyetli olan küçükbaş hayvan (özellikle koyun) yetiştiriciliğine yöneldiler. Hatta kırsaldaki büyük malikaneler birer çiftlik evlerine dönüşmeye başladı (Demirbaş,2020).

Veba öncesi dönemde, belirli bölgelerdeki aşırı nüfus ve kaynak kıtlığı birçok çalışmanı yetersiz koşullarda çalışmaya zorluyordu. Veba öncesi dönem ile veba sonrası dönem arasındaki en belirgin farklardan bir tanesi sınıfsal farklılıkların ortadan kalkması olmuştur. Öyle ki yapılan arkeolojik kazılarda kimi alt gelir grubu insanların hatta kölelerin veba öncesindeki eşyaları ile veba salgını sonrasındaki eşyalarına bakıldığında daha düzgün bir yaşam standardına sahip oldukları rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak, kırsaldan kente göçü sınırlamak için soylular güçlü yasalar çıkararak veba sonrası göçün olumsuz etkilerinden korunmaya çalışmışlardır (Genç2011).

Salgın konusunda din görevlilerinin ellerinden bir şey gelmemesi dini duyguları zayıflatmıştır. Dini araç olarak kullanan kilise ve çevresinden beslenenler, olanlar karşısındaki çaresizliği gördüklerinden dini

duygularda zayıflamanın yanında kiliseye olan güvende en alt düzeye inmiştir. Kırbaçlılar olarak adlandırılan bir grup düğümlü ipe kendilerini kırbaçlayarak Avrupayı gezmeye başlamışlar ve bunu bir tövbe eylemi olarak nitelendirmişlerdir. Ne yazık ki, başka bir grup veba nedeniyle korkunç bir ayrımcılığa maruz kalmıştır. Ağırlıklı olarak Hıristiyan nüfus, o dönemde Avrupa'nın en büyük azınlık grubu olan Yahudileri korkunç hastalıktan sorumlu tutmuştur. Dünya hakimiyetine talip olan Yahudilerin, Hıristiyan kasaba ve şehirlerinin kuyularını gizlice zehirlediklerine inanıyorlardı. Onlarca Avrupa toplumunda veba hastalığına yakalanmış binlerce masum Yahudi katledilmiştir (Routt,2008). Literatürün geneli takip edildiğinde hemen hemen tüm yayınlarda aşağıdaki ortak bilgilere rastlamak mümkündür.

Tıbbi mesleklerde doktorluk hemşirelik gibi alanlarda hizmet oldukça zayıflamıştır. Hastalara birebir müdahale etmeye çalışan hekimler ve sağlık personellerinde yaşanan ciddi kayıplar bu alanda verilen hizmetin zayıflamasına neden olmuştur. Avrupa'nın bu kadar felakete rağmen hayatta kalabilmesinin bir diğer göstergesi ise hekimlik mesleğinde uzmanlaşmaya dair verilen önemin veba sonrasında artmaya başlamış olmasıdır. Örneğin o dönemde kimi kurumlar uzmanlaşmaya başlayarak o alanda yoğunlaşan hekimleri farklı tesislere ayırma yoluna gidilmiştir.

Birlikte işgörülen diğer bir meslek grubu da askerlik olduğundan bu alanda patlayan salgınla birlikte askeri kapasite zayıflamıştır. Ülke ordularına etkisi büyük olmuştur. Bu da ülke devletlerini salgın sonrası oluşabilecek işgal tehlikelerine açık hale getirmiştir. İsyanların bastırılmaması tehlikesi ise ileriki yıllarda baş gösterecektir. Veba sonrasında ise ticari manada hakları daha çok belirginleşen ve daha çok sesi çıkan düşük kesimden halka kimi bölgelerde verilmeyen seçme ve seçilme hakkı ise isyanların baş nedenleri arasında gösterilmiştir.

Aile bireylerinde yaşanan ölümler ile aile yapılarında ciddi bozulma ve dağılmalar oluşmuştur. Göçler artmış ve oluşan göç dalgası ile birlikte yine kimi uzmanlık alanlarında ciddi ihtiyaçlar gözlenmiştir. Kara veba o ana kadar ki yaşanan tüm gelenekleri alt üst etmiştir. Ölümünden sonra oluşan mezar, defin ve ceset kaldırma işlemlerini yapacak kimse kalmadığından dolayı suçlular ve çeteler bu tip işleri doldurmuşlardır. Ayrıca bu işleri yapmak için kırsaldan şehre inen bu gruplar evlerde yağma ve talan yaparak düzeni alt üst etmişlerdir.

Hastalık beraberinde temizlik ve hijyen ile suyun kullanımı konusunda önemi bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Halk hijyen ve temizlik konusunu gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu konuda hastalıkların altında yatan sosyoekonomik etkilere bakılması faydalı olacaktır. Pandemiler dünyanın düzeni bozulduğu için insanoğlu tarafından ortaya çıkarılmış olmaktadır. Son pandemilere bakıldığında insanlar ile iç içe olan türlerin özellikle kan taşıyıcı olan türlerle olan bağılıklar, kimi türlerin gıda olarak görülmesi pandemilerin altında yatan temel etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar yaşamları için yiyecek yelpazelerini genişletmektedir.. Bu yelpazeyi genişletirken tabiata zarar vermektedir. Ormanlar içine yollar açmaktadırlar. Ne ile karşılaşacağına dair öngörülerdeki zayıflık ile pandemi sırasında ve sonrasında neler yapılacağı kestirilememektedir. Her krizin bir fırsat olduğunu düşünmekle birlikte başta çevresel etkilerdeki azalış gibi olumlu birtakım pozisyonlarında oluştuğunu söylemek, hatta tüketim azalması ile birlikte insanların daha dikkatli davranmaları ve farkındalıktaki artışlardan bahsetmek iyimser bir yaklaşım olacak geleceğe daha umutlu bakılmasını sağlayacaktır (Ulusoy ve Civek, 2020).

Bu konuda yapılacaklar basittir. Hayvan varlığının yerinin değiştirilmemesi için tabiat ile fazla oynamamak hatta Dünyaya kafa tutmamak zorundayız. İnsanoğluna hizmet eden endüstrilerin yarattığı karmaşıklık ise yıkıcı salgınların oluşmasına sebep olan gıda krizlerinin önlenmesi için kırsalda yaşayan halkın acilen sübvans edilmesi ile temel gıda maddelerindeki yetiştiricilerin desteklenmesi ana amaç olmalıdır. Savaşlara acilen son verilmesi ile insanoğlunun birbiriyle uğraşmasından çok geleceği ile ilgili endişeleri ortadan kaldırmaya yönelik çabaları öncelikli olmalıdır. Oluşturulan yüksek teknolojik ve ticari becerinin insan hayatına yön vermesi için kullanılması ayrıca bundan sonra oluşabilecek olan pandemilerin oluşmasının engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması yerinde olacaktır. Tedbirlerin alınmasının nasıl olacağı ile ilgili alınan görüşler yalnızca sağlık alanında değil, ekonomi, ticaret, hayvancılık, su ürünleri, ziraat, hukuk, sosyoloji, psikoloji, mühendislik vb bütün anabilim dallarında ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Afyoncu, E (2020) "Tarihin En Büyük Salgını Avrupayı Baştan Aşağı Değiştirmişti.", Sabah Gazetesi Köşe Yazısı, 5.04.2020 Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2020/04/05/tarihin-en-buyuk-salgini-avrupayi-bastan-asagi-degistirmisti>
2. Ağır, H., Günay, E. & Özbek, S. (2018) Ortaçağda Tek Tanrılı Dinlerin İktisadi Uygulamaları. In International Congress Of Islamic Economy, Finance And Ethics (P. 68).

3. Ahmadi, A. A., Şirin, H., & Ergüder, T. (2020). Dünyada Salgın Tarihçesi. *Turkey Health Literacy Journal*, 1(2), 87-97.
4. Akın, H. (2018). Felaket Geliyorum Demişti: Ortaçağ'da Yaşanan Büyük Veba Salgını Ve Toplumsal Yaşamdaki Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi*, (46).
5. Alfani, G. (2013). Plague İn Seventeenth-Century Europe And The Decline Of Italy: An Epidemiological Hypothesis. *European Review Of Economic History*, 17(4), 408-430.
6. Alfani, G. And Murphy, T. (2017). Plague And Deadly Outbreaks İn The Pre-Industrial World. *Journal Of Economic History*, 77 (1), 314-343
7. Almond, D., & Mazumder, B. (2005). The 1918 influenza pandemic and subsequent health outcomes: an analysis of SIPP data. *American Economic Review*, 95(2), 258-262.
8. Alpago, H. & Alpago, O. D. (2020). Korona Virüs Salgınının Sosyoekonomik Sonuçları.
9. Arda, B., & Acıduman, A. (2010). Türk'ün H1N1'le İlk İmtihanı": 1918-19 İnfluenza Pandemisinin Ülkemizdeki Görünümü. *Klinik Gelişim*, 23(3), 28-35.
10. Arıhan, S. K., & Arıhan, O.(2022) Tarihsel Süreçte Salgınlar ve COVID-19 Kısıtlamalarının İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri. *Van Tıp Dergisi* 29.1: 120-127.
11. Atmaca, E. (2017). Plague Epidemics in Syria Between Xııı-Xv. Centuries. *International Journal Of Sport Culture And Science*, 3(Special Issue 3), 525-534.
12. Ayar, M. & Kılıç, Y.(2017) Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 163-181.
13. Barro, R. J., Ursúa, J. F., & Weng, J. (2020). The coronavirus and the great influenza pandemic: Lessons from the "spanish flu" for the coronavirus's potential effects on mortality and economic activity (No. w26866). *National Bureau of Economic Research*.
14. Batğı, Ö. (2017). Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları Ve Tedavi Yöntemleri. *Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS)*, 4(8), 169-182.
15. Çalışkan, A., & Eyicil, A. (2019). Xvııı. Ve Xıx. Yüzyılda Halep Ve Civarında Salgın Hastalıklar.
16. Demirbaş, D., Bozkurt, V., & Yorğun, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri. *İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi*.
17. Genç, Ö.(2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını Ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, Gönençgil, B., & Vural, G. Çevre Tarihi Açısından Küçük Buzul Çağı Ve Sosyal Etkileri. *Tücaum Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 13-14.
18. Gümüş, T. T. (2011). Avrupa'da Kara Ölüm Ve Dönem Kronikleri. *Journal Of The Çukurova University Institute Of Social Sciences*, 20(1).
19. Holtenius, J., & Gillman, A. (2014). The Spanish flu in Uppsala, clinical and epidemiological impact of the influenza pandemic 1918–1919 on a Swedish county. *Infection Ecology & Epidemiology*, 4(1), 21528.
20. İstek, E. (2017). Avrupa'da Veba Salgını Ve Salgında Din Faktörü (Viyana Örneği). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(62), 173-204.
21. Johnson, N. P., & Mueller, J. (2002). Updating the accounts: global mortality of the 1918-1920" Spanish" influenza pandemic. *Bulletin of the History of Medicine*, 105-115.
22. Karlsson, M., Nilsson, T., & Pichler, S. (2012). What doesn't kill you makes you stronger? The Impact of the 1918 Spanish Flu Epidemic on Economic Performance in Sweden.
23. Keyvan, E., & Yurdakul, Ö. (2016). Kuş gribi ve insan sağlığı üzerine etkileri. *Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 56(2), 70-77.
24. Kılıç, O. (2004). Eskiçağdan Yakınçağa genel hatlarıyla dünyada ve Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar.
25. Kılıç, S. (2015). Kentsel Yoksulluğa Ekolojik Bir Yaklaşım. *İdealkent*,6(16),123-154.Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/İdealkent/İssue/36784/418967>
26. Killingray, D., & Phillips, H. (2003). The spanish influenza pandemic of 1918-1919: new perspectives. *Routledge*.

27. Kocaoğlu, B. (2017). Veba Hastalığının Osmanlı Ordusuna Etkisi. Journal Of Süleyman Demirel University Institute Of Social Sciences Year, 3(28), 209-216.
28. Kupperberg, P. (2009). The influenza pandemic of 1918-1919. Infobase Publishing.
29. Laver, G., & Garman, E. (2001). The origin and control of pandemic influenza. Science, 293(5536), 1776-1777.
30. Malanima, P. (2012). Economic Consequences Of Black Death.
31. Mamedova, R. (2018) Küçük Buzul Çağının Osmanlıya Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
32. Marien, G. (2009). The Black Death In Early Ottoman Territories: 1347-1550 (Doctoral Dissertation, Bilkent University).
33. Meier, M. (2016). The 'Justinianic Plague': The Economic Consequences Of The Pandemic In The Eastern Roman Empire And Its Cultural And Religious Effects. Early Medieval Europe, 24(3), 267-292.
34. Önal, O. & Yıldırım, K. (2017). Erken Modern Dönemde Avrupa'da Gıda-Nüfus İlişkisi.
35. Özden, K., & Özmat, M. (2014). Salgın Ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik Ve Ekonomik Sonuçları. İdeal Kent, 5(12), 60-87.
36. Pamuk, Ş. & Shatzmiller, M. (2014). İslam Ortadoğu'da Vebalar, Ücretler Ve Ekonomik Değişim, 700-1500. İktisat Tarihi Dergisi, 74 (1), 196-229.
37. Phillips, H. (2014). The recent wave of 'Spanish'flu historiography. Social History of Medicine, 27(4), 789-808.
38. Routt, David. "Kara Ölümün Ekonomik Etkisi". EH.Net Ansiklopedisi, Robert Whaples tarafından düzenlendi. 20 Temmuz 2008. URL <http://eh.net/encyclopedia/the-ekonomik-impact-of-the-black-death/>
39. Sarıbaş, S. (2019). Journal Of Social And Humanities Sciences Research. Journal Of Social And Humanities Sciences Research (Jshsr), 6(42), 2470-2485.
40. Slack, P. (1989). The Black Death Past And Present. 2. Some Historical Problems. Transactions Of The Royal Society Of Tropical Medicine And Hygiene, 83(4), 461-463.
41. Temel, M. K., & Ertin, H. (2020). 1918 Grip Pandemisi Kıssasından COVID-19 Pandemisine Hisseler. Anatolian Clinic The Journal Of Medical Sciences, 25(Special Issue on COVID 19), 63-78.
42. Thrupp, SI (1966). Ortaçağ Avrupa'da Veba Etkileri. Toplum Ve Tarihte Karşılaştırmalı Çalışmalar, 8 (4), 474-483.
43. Trilla, A., Trilla, G., & Daer, C. (2008). The 1918 "spanish flu" in spain. Clinical infectious diseases, 47(5), 668-673.
44. Turna, N. (2011) İstanbul'un Veba İle İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum Ve Ekonomi. Studies Of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları), 1(1), 1-36.
45. Türk, A., Bingül, B. A., & Rengin, A. K. (2020). Tarihsel süreçte yaşanan pandemilerin ekonomik ve sosyal etkileri. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 19(COVID-19 Special Issue), 612-632.
46. Ulusoy, T. & Civek, F. (2020). Covid-19 Öncesi Ve Sonrası Dönem İçin Enflasyon Ve Faiz Değerlendirmesi: Abd-Türkiye-Çin, International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 6(39): 2626-2636.
47. Ulusoy, T. & Civek, F. (2020). İnsani İhtiyaçlar Değişiyor Mu? Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisinden Covid-19 İhtiyaçlar Hiyerarşisine Teorik Bir Değerlendirme" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:6, Issue:75; pp:5489-5495
48. Yelboğa, N., & Aslan, Ş. B. (2020). Sosyal Sorun Olarak Salgın Hastalıklar Ve Sosyal Çalışmanın Halk Sağlığını Koruma/Geliştirme Görevi. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 4(1), 43-49.
49. Yolun, M. (2012) İspanyol Gribi'nin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
50. Yolun, M., & Kopar, M. (2015). The impact of the Spanish influenza on the Ottoman Empire. Belleten, 79(286), 1099-1120.
51. Youngerman, B. (2008). Pandemics and global health. Infobase Publishing